

KISFALUDY SÁNDOR MINT DRÁMAKÖLTŐ.

(Második közlemény.)

Kisfaludy Sándor előszót is írt drámájához, melyben elmondja, hogy »A' Hunyadyak« cím alatt egy nagy magyar »Históriai Drámát« akart írni két részben, úgymint: Hunyady János és Hunyady László.« Drámát akart írni, úgymond, epopéa helyett, mert azt csak a Tudósok olvassák, emezt pedig mindenki, még a »Hazának Leányai« is. Az első részt most adja ki, s reméli, hogy »ezen legnagyobb Magyarnek rajzolatya kedves léssen minden Magyar előtt«. Ezek után munkájának forrásait említi fel. Palmát, Heltayt és Fesslert. Ez utóbbiból, mint írja, egész Dialogusokat átvett, de hát Shakspeare nem használta-e fel a krónikákat? »Ezt arra az Olvasóra nézve mondom« — teszi hozzá — »a' kiről előre feltehetem már, hogy róla szót fog tenni.« Itt Kazinczyra gondol Kisfaludy Sándor, mert Kazinczynak az ő munkáiról szóló recenziója 1814-ben jelent meg. Kisfaludy nagyon megharagudott rá azért is, mert Töviseiben és Virágaiban Himfyjét úgy »kibökdözte«. Ehhez járult még a Mondolat, melyről Kazinczy azt a hírt kapta, hogy Kisfaludy terjesztette el a Dunántúlon. Mindezek miatt Kisfaludy hevesen kikelt Kazinczy ellen a Ruszek József keszthelyi apáthoz írott leveleiben. Mindjárt a legelsőben, 1816 ápril 17-éről, ezt írja: »Hunyadym már kész. Előre tudom, hogy Kazinczy nem fog velem megelegedni. De ki tehet eleget az ő elkülönösödött finnyás ízlésének. Csak azért sem fog megelegedni velem, hogy a' szabad Jambusok' mechanismussában Verseggy' módgyát követtem.« (8. k. 291. l.) Azután azt írja az előszóban, hogy azt feleli annak, a ki drámája ellen szól, hogy ő azt nem úgy írta, mint poéta, hanem, mint Hazafi. S Hunyadyja mindenkor hazafiságra buzdító Dráma lesz, mert Hunyady oly nagy hazafi volt, hogy nemcsak magyart lelkesített az ő példája, hanem más nemzetbelit is, még akkor is, ha ő és az ő neve felejtve lesz is. Kisfaludy főczélja tehát hazafiságot ébreszteni, azért még a költészet követelményeit is feláldozza. Félünk azonban, hogy a dolog úgy áll, hogy Kisfaludy érezte drámájának fogyatékoságait s ezt enyhítendő a hazafiság palástjával takarja be. E kis előszó Kazinczynál s másoknál

is megütöközést keltett. Általában érdekes, hogy a kortársak hogy ítélték a műről. Helmeccy írta Kazinczynak 1816 ápril 10-én: »Tumida ubertas, egymásra halmozott synonymusok és a' felette szabad jambus a munka gyengéje, jobb oldala pedig a' ragyogó Nationalismus, mint regéjiben.« 1816 május 15-én pedig azt írja Kazinczy Pápay Sámuelnek, hogy: »A feleségem bátyja 's Gróf Csáky Antal ma nálam ebédlének feleségeikkel. Ezek Kisfaludy Hunyadiját már olvasták, 's nagy magasztalással szólának felőle. Én még nem láttam, de Szemere egészen közlém velem az Előbeszédet egyik levelében. »Ezt a részt azért idéztem, mert jellemző az általános felfogásra; tetszett bizony Kisfaludy darabja a közönségnek, ezt a róla megjelent recenzió a Tud. Gyűjt. (1817. I. 103—107) is igazolja, mely megmondja ugyan hibáit, de azért »felséges költeménynek« nevezi. A pesti jurátusok pedig felbuzdulván hazafiságán, elő is akarták adni, de hosszúsága és egyebek miatt nem sikerült. Nem így gondolkodtak azonban a hozzáértők; 1816 máj. 16-án Kazinczy levelet ír Döbrenteinek, melyben elmondja, hogy gróf »Dezsőffy« József nála volt s ő megmutatta neki Szemere levelében Hunyadi János előbeszédét, mire az nevetett. Szemere ezen időben írt levelének a végére Kazinczy máj. 25-én ezeket írta: »Virág le van verve Kisfaludynak Hunyadija által. Ez nem azt teszi, mint ha Virág érezné, hogy olly jót írni ő nem tud, hanem hogy oly rossznak tartja, hogy szégyelli, hogy Kisfaludy olyat ír.« 1816 június 9-én Horváth Endrének írt levelében beszél általában az ő viszonyáról Kisfaludyval szemben, s Hunyadiáról annyit mond, hogy recenseálni nem fogja. (Egy egészen közönyös hangú jelentést ugyan írt róla a Hazai és Külf. Tud. 1816. évf. 44. sz.-ban.) Azt teszi hozzá, hogy drámát csak úgy kell írni, ha valaki Poeta, a csak hazafinak nem szabad »az az nepoeta Hazafinak nem szabad«. Ő Kisfaludyt Poetának tartja. Hogy nem sokat tartott Kisfaludy e művéről, mutatja megjegyzése, melyet Kisfaludy Sándor leveléhez írt, ugyanis lemásolja Kisfaludy Sándor Ruszek apáthoz írt első levelét, s ezt német megjegyzésekkel kíséri; ezt írja Hunyadym már kész stb. mellé 1817 márcz. 28-án, hogy: »Nálam a darabnak nem abban áll a vétke, hogy jambusai közzé spondeusokon kívül anapestusi lábakat is veve, noha én nem pirulok megvallani, hogy az olly tarkás jambéont a' tragodiák' gravitásával ellenkezőnek itélem, hanem egyéb.« A levelében tovább azt írja, hogy Szemere, Prónay, Gróf Majláth, Schedius úgy ítélnék Hunyadirol, mint ő. Horváth Endre és Takács sem kedvelték Kisfaludynak ezt a darabját, Döbrentei azonban »a gondolatok nagyságára nézve nem ismer jobb munkát drámairodalmunkban, mint Bolyai tragediáit és Kisfaludy Sándor Hunyadi Jánosát«. (Gyulai: Katona és Bánk bánja 106. l.) Gróf Desewffy József véleményét erről a darabról Kazinczyhoz írt levelében fejezte ki. (1816 okt. 28.) »Hunyadit olvastam, fagyos, jeges termény, ha az egészet, mint Drámát nézed, de itt amott tüzzel tellyesek rész-

léttyei (Details), azt mondja a bevezető beszédben, hogy tsupán hazafi érzelmeket kívánt gerjeszteni; mintha jó Drámában ezt véghez nem vihette volna? egynehány Jelenések nagyon tetszetek; a Characterek is alkalmasint jól vannak rajzolva és végig megfelelnek rajzolatlyoknak; tsudálkozom, hogy a' gyáva és habozó László Királyt úgy merte kitalálni a' mostani Uralkodó alatt, és hogy meg engedték a' kinyomtatást, a' hasonlatosság nagyon szembe tűnő, de talán abban állott az udvariság, ezt észre nem venni.« — Meglepődünk, ha e végső sorokat olvassuk. Tehát László király és Ferencz közt hasonlóság volt? Desewffy bizonyára nem tévedett. Kisfaludy az uralkodóra gondolt, igen, de nem úgy, mint Desewffy mondja. Kisfaludy maga megírta erre vonatkozó nézetét Desewffynek 1817-ben írt levelében: nem a király gyengeségét akarja feltüntetni, hanem azt a gondolatot kifejezni, hogy nem mindég a király a hibás az ország romlásában, hanem a tanácsadók. Ez határozottan Voltaire gondolata, melyet a Mahomedben is megtalálunk. Hogy azonban a darab mégis a jelen eseményeinek hatása alatt készült, mutatja Kisfaludy levele József főherceghez, melynek kíséretében Hunyadit annak megküldte. Ez a levél bővebben megvilágítja a költő felfogását, mely őt a Hunyadi János élettörténetének dramatizálásánál vezette és irányította. Azt mondja Kisfaludy a levél elején, hogy a vihart, melyet Napoleon hódítási vágyával keltett s a mely alatt az emberiség megvonaglott, csak a nemzetiségek fellobbanó hazafisága csillapíthatta le. Hasonló vihar volt, mely Európát fenyegette a XV. században II. Mohamed részéről, ki az egész világot le akarta igázni. Európa és a Vatikán reszketett, midőn Hunyadi János, a ki pedig királyától és tisztársaitól félreismert és üldözött kormányzó volt, kis seregével és Kapisztrán János által összegyűjtött kis csapatával ellene állott. Harczolt és győzött. S ezt a csudával határos győzelmet csak Hunyadi és a magyarság egy kis részének lángoló hazaszeretete tudta kivívni. Azután így folytatja: »Ich wagte die Catastrophe dieser Geschichte in meinem historischen Drama darzustellen. Es ist das erste ungarische Original Werk in dieser Gattung, treu nach der Geschichte behandelt. In einer Zeit der Noth worinn nur unlängst alle Nationen sich befunden, würde es seine patriotische Wirkung nicht verfehlen.« Majd elmondja, hogy ha sikerült neki a haza jámbor hőset és korának legnagyobb emberét méltóképen rajzolnia, úgy ezt a nádornak köszöni, mert, mint az ő adjutánsa az Insurrectióban naponként szemtanúja volt, milyen önfeláldozó, fáradhatatlan buzgalommal törekedett az a közjóra. Ő királyi erényeket látott a legnagyobb polgári erényekkel egyesülni — s egy olyan embert akart rajzolni, a ki a haza kormányánál állva Magyarországot boldogította. — (Irod. tört. közl. 1896. 206. 1. Dr. Illéssy János). — Ez az adat tehát azt bizonyítja, hogy Hunyadi alakja a magyar insurrectió vezére után van rajzolva; nagy a gyanum azonban, hogy ezt csak utólag

magyarázta bele Kisfaludy, bár az tagadhatatlan, hogy a felkelés igen nagy hatást tett a költőre.

Kisfaludy erről a munkájáról azt mondja, hogy az első magyar eredeti munka ebben a nemben híven a történet után írva. Ha végignézzünk az eddigi magyar történeti drámákon, látjuk, hogy Bessenyei Buda és Attilája és Hunyadi Lászlója után Dugonics adaptációi következnek, melyekben csak a hely és a hős neve, no, és a ruhája magyar, egyéb semmi. Szentjóni Mátyás királya (1792) irásánál egészen a történelem rabja, drámája nem is egyéb, mint három történeti kép, beleviszi az akkor divatozó érzelmességet és retorikát (ebben is borzasztó hosszú beszédek vannak). Szentjóni önálló és kezdő volt abban, hogy valóban megtörtént eseményt vitt a színpadra, tehát nincs egészen igaza Kisfaludynak, mikor Hunyadiját nevezi első ilyen munkának, nem övé az elsőség, de ő valószínűleg nem ismerte Szentjóni darabját, ő egészen önállóan jutott el ehhez a gondolathoz. Bessenyeit ismerte Kisfaludy. Bessenyei, Dugonics és Szentjóni darabjaiban vannak lerakva a magyar történeti dráma alapelvei, melyek minden drámairón, még a kezdő Katonán is meglátszanak, megvannak ezek Kisfaludynál is, ki azonban nem az egyes művek, hanem a kor dramaturgiai viszonyainak hatása alatt áll. Kisfaludy olvasta Schillert, Kotzebuet, Shaksperet, de ezeknek a hatását bizony nem igen vesszük észre; hol van Schiller korfestése? hol Kotzebue leleménye? Ifjland érzékenységére is csak a könnyhullató Hunyadi emlékeztet, Shaksperere itt-ott egy-egy erőteljesebb hang mutat. Kisfaludy nem tanult a nagy drámairóktól semmit, ez mutatja, mennyire nem volt drámai tehetség. Dramaturgiai ismeretei épen séggel nincsenek, de nem volt korának sem tiszta fogalma a drámáról, ha gyönyörködni tudott Dugonics darabjaiban, meg a német érzékeny játékokban és rémdrámákban. Hunyadinak épen érdeme, hogy ilyen elemet nem találunk benne, ez Kisfaludy józan, világos, egyenes gondolkozására mutat, a mi a magyar lélek tulajdonsága, de hibái is épen ebből a forrásból származnak: a szónoklási kedv és a túlzott hazafiság. Hogy nem voltak tiszta képzetek a drámáról, nem róhatjuk fel neki, mert nem volt senkinek az eddigiek közül, még Csokonaynak és Berzsenyinek sem, de még Kisfaludy Károlynak sem, ő is inkább ösztönszerűleg alkotja drámákká meséit. Ezt látjuk abból, hogy Kisfaludy Károly Kemény Simont drámának nevezi, mert neki az áldozat nem nehéz, ellenben Iréne szomorújáték, mert neki az áldozat nehéz. (!) Egész Kölcsey Ferenczig nem akadt senki, a ki helyes szempontból ítélte volna meg a drámát, az első igazi drámabírálat az ő kritikája Körner Zrinyijéről 1827-ben.

Hunyadi a régi hazafias dráma képviselője s azok közt az elsők közé tartozik. Kiemelkedik a vele egykorú drámák közül s ez tiszta magyarsága, folyékony nyelve s ennek helyenként igazán költői lendülete. De ha elgondoljuk, hogy ez a darab 1816-

ban jelent meg, megértjük, hogy miért nem hathatott. Katona már minden ifjúkori darabját megírta, 1814-ben Bánk is elkészült, 1817-ben jelent meg Bólyai Farkas öt szomorújátéka, ugyanekkor Gombos Esküvése is. Ha ezeket az adatokat egymás mellett látjuk, be kell látnunk, hogy az említett művekkel szemben Kisfaludy Hunyadija háttérbe szorúl drámaiság tekintetében. Ezt talán a laikusok nem vették észre és szerették Kisfaludy lelkes jambusait, de Kazinczy és hívei s az irodalmi férfiak általában, kik ítéletüket Shakspeare, Lessing, Molière művein élesítették, bizony nem elégedtek meg Kisfaludy páratlan hazafias lelkesedésével és könnyen ömlő nyelvével.

Hogy Kisfaludy mennyire járatlan volt a színpadi dolgokban, a szereplők számára írt utasításai is bizonyítják, pl. a harmadik felvonásban Gara levelet kap, melyből megtudja, hogy Czillei leánya meghalt, ezt mondja:

»Hamar halál ez?

Hervadni látszott régen szegényke.« (4. k. 159. l.)

Az utasítás ehhez így szól: »Mintegy kivervén fejéből egészen az előbbi gondolatot, tudniillik, hogy a' Czilliai talán maga segéttette volna Leánya' halálát, csakhogy ő általa a' Hunyady-házzal atyafiságba ne keveredjék.« Igazán kíváncsiak volnánk tudni, hogyan csinálja ezt a színész? — Jellemző még a IV-ik felvonásban, midőn Rozgonyi hírül hozza, hogy nyakukon a török. Utasítás: »Közönséges rémülés, ámulás, háborodás, zajgás. A király szembetűnőképpen megretten; szólani sem tud. A' Czilliai Gróf, Ujlaky, Giszka kevesebbet ijednek meg a' többenél. Hunyady legkisebbet sem változik. Bátorj haragra gerjed.« (4. k. 214. l.)

A dekorációra vonatkozó utasítások is hosszúk, részletesek, úgy, hogy a leíró, tájképi elem sem hiányzik ebből a darabból; az epikus előadás minden kelléke megvan tehát ebben a műben, természetesen így színszerű formában. Bayer József (A magy. drámairod. tört. I.) ebből azt következteti, hogy Kisfaludy gondolt darabja előadására. Erre nemcsak ez mutat, hanem az is, hogy azt képzelte, hogy öt óra alatt elő lehetne adni művét, ez hosszú idő ugyan, de a kihagyás nagyon elcsúfítaná Kisfaludy nézete szerint. Hozzávetőleg számítva 12 óra kellene eljátszására, hiszen 317 lapra terjed.

Ami Hunyadijának előadását illeti, maga Kisfaludy így nyilatkozik: »Tudom én, mert ha nem tanultam volna is, legalább sok fő Városok' Játékszíneiben forogván több esztendőig, tapasztalásból is ragadhatott volna valami reám — tudom én, hogy Hunyadymban a' személyek számossága, több Scénáknak és az egész darabnak hosszúsága a' Drámának két esztendei történet összefoglalása, a' helynek többsége, maga a' Dialogus a' Drámá-

nak közönséges theoriája ellen van, de szántszándékkal írtam én ezt úgy, hogy semmi játékszínen meg ne jelenhessen.« (8. k. 333. l.) A dolog nem egészen így van, ezt nemcsak a színésznek szóló bőséges utasítások, dekoráció leírások bizonyítják, hanem az is, hogy Kisfaludy egyenesen azért gondol a drámaíráásra, hogy a színészet ügyén segítsen. Elképzelte, hogy hangzatos szónoklatai mennyire hatnának a színpadon, milyen elérzékenyülést támasztának ünnepélyes tableau! Szép reményei nem teljesültek, s Kisfaludy megvigasztalta magát azzal, hogy nem is volna jó, ha ilyen izzóan hazafias mű a színpadra kerülne, mondván: »Ilyen könyvnek jó a' Nemzet között forogni és pedig olyan formában, mely a szívhez szól, azaz dráma formában.« (8. k. 333. l.)

Hunyadi Jánoshoz írt előszavában azt mondja a költő, hogy ennek folytatásaképen még egy Hunyadi Lászlót is szándékozik írni; de ezt sohasem írta meg Kisfaludy. Dessewffy Józsefhez írt levelében azonban elmondja, hogy miképen gondolta volna. Ulrik megöletésével kezdődött volna a darab, azután Hunyadi László kivégeztetése történt volna, majd, hogy »a nemzetek felett uralgó Nemezist is belehozza tanuságul és ijedelmül«, a darab talán V. László halálával s Mátyás királlyá kiáltásával végződött volna. Hunyadi Lászlót nem írta meg, mert már a Hunyadi János is, mint crimen laesae maiestatis adatott fel Amade és Sümegi által, kikkel Kisfaludy czivódott is e miatt. (Erről a dologról ennyit említ Kisfaludy idézett levelében, bővebbet a dologról nem mond. De mi talán e kis vázlatot elolvasva, nem sajnáljuk, hogy Hunyady László sohasem készült el?)

Hunyadival kapcsolatban nem hagyhatom szó nélkül, hogy Bayer József A magy. drámairod. tört. I. k-ben azt mondja róla, hogy ez az első kötött formában írt magyar dráma. Nem is kell bizonyítanom, hogy ez nem helyes, mert már Bessenyei Ágisa is kötött formában, azaz versekben van írva; hanem feltétlen helyes lesz, ha úgy fogalmazzuk a mondatot, hogy ez az első jambusokban írt magyar darab.

A kortársak ítélete Hunyadi Jánosról, de különösen Buczy Emil megjegyzése (Erdélyi Múzeum 7. füzet), »Némelyek Drámát mernek írni a' nélkül, hogy a' Dráma' theoriáját jól megtanulták volna, 's mégis hiszik, hogy ők felette jól írnak«; nagyon bántotta Kisfaludyt, nem is nyugodott bele ebbe az ítéletbe, épen azért újra kísérleteket tett a dráma terén s 1820-ban már hat darabja volt készen. Mindamelltt, hogy Kisfaludy erősen kikel a »theoria« ellen, s Buczynak szemére hányja, hogy ő aligha többre nem becsül egy marok iskolaport a legemberségesebb magyar szív érzeméneinél és hazafiságánál, mindamelltt a recenziók meggyőzték őt arról, hogy Hunyadija nem igazi dráma s ő ezután iparkodik mélyebben belátni a dráma szövevényeibe. Erről a törekvésről tanúskodnak azok a darabjai, melyeket 1825-ben Eredeti magyar Játékszín cím alatt ki is adott.

Ezek közül legközelebb áll Hunyadihoz *Kún László*-ja, mely ép úgy történelmi dráma, mint ez. Tulajdonképen nem dráma, történelmi képek sorozata ez is, de mégsem olyan szétfolyó, nem oly hosszú, mint az első, ennyiben mondhatjuk talán jobbnak, máskülönben haladást nem mutat.

A darab 1290-ben játszik. Kisfaludy itt sem akart valami tragikus összeütközést elélni állítani, hanem festeni az ország állapotát Kún László idejében, Kún László jellemét s halálát akarta elélni tüntetni. Az első felvonás mindjárt korrajzi vonásokkal kezdődik. Budur, Erzsébet királyné kincstartója pénzt hozott, melyet azonban nemcsak a királyné birtokain gyűjtött, hanem mindenütt, a hol csak magyarok laktak. A pénzt ő olyanoktól vette fel, kik hivatalt szeretnének, vagy igazukat keresik. — Albert osztrák herceg a Németújvári grófok ellenében csatát nyert, a magyarok pedig elkeseredésükben a királyt okolják mindenért, mert ő Izabellát, első feleségét, is elzárva tartja s a kún Éduával kelt egybe. Az özvegy királyné ifjúságával és szenvedélyességével menti a királyt, ki pedig most is a nogárok közt van, hol három szép leány kötötte le figyelmét. (Nogároknak a nogáji tatárokat nevezi Kisfaludy a latin alak után: neugerrii, l. Szilágyi S. Magy. orsz. tört.) Magyarok és kúnok várnak kihallgatásra, a királyné csak Alpár és Uzú fejedelmeket fogadja, kiket megró kún ruhájukért, de ezek csak a király példáját követik. Panaszkodnak, hogy a király tőlük elfordult s térítők háborgatják őket, de a királyné megnyugtatólag felel. Majd magára maradva Erzsébet elmondja, hogy a foenni gyűlésen, úgy képzei, a magyar főrendek hatottak a királyra, hogy a kúnoktól elfordult. Izabellát ő sem szereti, dicséri a fiát, ki »Remekje a férfiúi szépségnek« s szereti Éduát is és nincs ellenére fia törvénytelen házassága. Jön Édua, kit a költő 14 évesnek mond. Panaszkodik, hogy László oly soká késik, kétségbe van esve, mert Miklós bátyjától hallotta, hogy a király három nogár leánynyal mulat, nem országos dolgok foglalják el. Hiába vigasztalja a királyné, Édua zokog, hogy ő is Izabella sorsára jut. A király sebesen belép »Kún viseletben, nyirett hajjal; lankadt és halavány«, üdvözli anyját és Éduát, s bemutatja az új nádort, Mizét. Magukra maradva Édua szemrehányást tesz a királynak, ez őt megnyugtatta. — Mize és a királyné visszatérnek, s Erzsébet a magyarok, kúnok és nogárok közt uralkodó elégületlenségről szól és Albert előnyomulásáról. Mize elmeséli Kőszeg ostromát. A király sajnálatát fejezi ki, de minél előbb szabadúlni akar az országos gondoktól s elmegy Éduával.

Ezután Ilmur János Érsek házába visz bennünket a költő, hol a magyar urak beszélgetnek az ország állapotáról. Egyszerre megjelenik a király; az érsek megmutatja neki a pápa levelét s elkezdődnek megint a leczkéztetések, hasonlóan, mint Hunyadiban, itt is nagy általánosságokat mond az érsek, de a hangulat mégsem oly elkeseredett, mint amott, de nem is oly emelkedett.

Szemére hányja a királynak, hogy a magyarokat elhanyagolja, a király érvei evvel szemben gyermekesek, kivéve azt, hogy be akarja olvasztani a kúnokat a magyarok közé. Az érsek utal arra, hogy gyűlölség harapózott el a két nemzet között, mert a király túlságosan kitüntette a kúnokat. A király megígéri, hogy ezután minden hivatalt a magyar uraknak ad. Majd házaselete kerül szóba s az érsek kifejti, mily rossz példát ad László nemzetének s kéri, emlékeztetve őt dicső őseire, hogy vesse le a kún ruhát, hisz ő a magyarok királya. A király mentegeti magát, hogy a gonosznak nem ő a kútfeje, hanem a »veszett idő«, mely most a nemzetek felett jár.

A második felvonás megismertet minket Izabellával. Czelláját kis mécs világítja, setéség, mennydörgés, villámlás. Izabella monológjában kitarja előttünk szívét: szereti Lászlót, bár az így bánik vele. Gunda »jó, középkorbéli nemes Asszony«, mint Kisfaludi jellemzi, vigasztalja Izabellát; egészséges felfogása látszik abban a tanácsában, hogy Izabella menjen vissza hazájába. De ez restell szégyenszemre hazatérni. Gunda dicséri Uzdót, ki szerelmes Izabellába s neki a királyról hírt szokott hozni. Most is jó és hírül hozza, hogy a király megint kún öltözetben jár s a magyarok közt nagy az elégedetlenség, leírja a király feslett életét. A királyné megizeni férjének Uzd által, hogy mennyit szenved.

Ezután Eduát látjuk reggeli öltözetben s halljuk a bizony nem 14 éves naiv leánykához illő beszédet. Testvére, Miklós, mérsékletre inti őt s kéri, hogy titkolja el féltékenységét. Alpár és Uzu jönnek s kéri Eduát, tegyen nemzetsége javára, mert a magyarok ellenük vannak. Édua lefesti a kúnok romlottságát. Majd jó a király s megígéri a kúnoknak, hogy törvényt tenni majd utánuk megy. Ezek eltávoznak. Édua ekkor megint indulatosan követeli a királytól, hogy koronáztassa királynévá, László ekkor kitarja egész lelkiismeretlen s útalatos romlott szívét egy nyegle monológban. Csapodár a természete, hát mit tegyen? — és nem is akar megváltozni. — Uzd lép be s átadja Izabella izenetét, de László gyűlöli nejét, hogy miért, közelebbről nem tudjuk. Felháborodunk, midőn Uzdnek három falut ígér, ha őt Izabellától megszabadítja. Valóban teljesen romlott és ostoba ez a király s a mellett oly telhetetlen! Izabellát sóvár, ragaszkodó olasz Kollancsnak nevezi s a maga hiteselegét kész volna Uzd ölébe tenni! Nem hisz ez a király semmiféle női erényben, még a maga feleségét sem tiszteli, mint királynét nem becsüli meg s ezzel önmagát is teljesen lealacsonyítja. Uzd tudja, hogy a király tanácsát meg nem fogadhatja, mire a király haragra lobban, Uzd büszkén távozik, László őt erre lelkes, derék Ifjúnak nevezi (!) s bánná, ha megsértette volna. Ezt hiába teszi, inkább szégyelhetné magát előtte! Majd elolvassa Rudolf császár levelét. Ennek tartalma ugyanaz, mint az érsek beszédének. László belátja, hogy ő rossz király, de nem rossz ember, természetén uralkodni nem

bir, mindenesetre meg fogja próbálni, hogy bölcsebb legyen. — Mize hírül hozza, hogy Iván testvérét, a veszprémi püspököt, megölték. Majd Lize jó, ez a király meghittje, épen olyan korhely, kicsapongó, mint László. Lize Izabella elcsábítására volt kiküldve, de kísérlete nem sikerült. Hogy mit akarna elérni László Izabella elcsábításával, nem tudjuk, mert magát olyan gonosznak nem mutatja, hogy talán ezt ürügyül használná fel az elválásnál? Érthetetlen ennek a királynak az erkölcstelensége.

Eddig még mindig beszélgetést hallottunk, most a harmadik felvonásban cselekvést is látunk. Visegrád környékén az erdőben, nem messze az országúttól, Sipos, a pásztor kesereg felesége után, kit rabló kúnok hurczoltak magukkal. Három kún rabló lopózik elő a sűrűből, Sipost megkötözik s juhait elhajtják. Segélykiáltására az erdőből kilopózik Endre, egy öreg, elszegényedett nemesnek, Zongor Péternek fia s megismervén, hogy magyar, kiszabadítja Sipost, ki elmeséli, hogy miként rabolták el feleségét és most meg juhait. Endre is elbeszéli, hogy az ő hűgát is elragadták a kúnok. Eltávozik, de nemsokára visszatér apjával egy talyigát húzva, mert ők nemes létükre fát szednek az erdőben, olyan nagy a nyomor az országban. Így mutatja be a költő Kún László szekereát s ez igen sikerült gondolat. Endre felszólítja Sipost, menjenek el együtt s keressék meg az elragadott testvért és feleséget. Kürtszó hallatszik, félrevonulnak. A király jön vadászkíséretével, észreveszi Zongort és társait s előszólítja őket, de ezek őt nem ismerik s Zongor előadja minden bajukat s a kúnok rettenetes visszaélését a király elé tárja, ki magát udvari diáknak mutatja, Zongor kimondja, hogy a »megveszett erkölcsű« király nyomorúságuknak az oka. Sipos is elpanaszolja esetét, mire a király lovasokat küld a rablók után. Mize jön, megszólítja a királyt, s Zongor, bár meglepődik, nem vonja vissza szavait. Egy kún ifjút találtak az erdőben, ez Lauka, Zongor Péter elrablott leánya. Zongor kétségbeesik, mert leánya ártatlansága veszélyben forgott. Lauka elbeszélte, hogy megölte elrablóját, úgy menekült meg tőle. A király ezt a tettét megbocsátja, mert máskép nem cselekedhetett és megparancsolja Mizének, hogy szigorúan büntesse meg a kúnokat. A király egyedül maradván, igazán megindultnak látszik országa állapotán s fáj neki, hogy:

» — a' Magyarnak ellene
 Átok, szitok, minden lehellete
 Hát szent Igazság!« —

Kemény bírója akar lenni a bűnösöknek, de csak akar, mert csakhamar felülkerekedik benne csúf természete s Lauka szépségére gondol s hogy e szerelmét felejtse, a nogár rózsák közé indul. — Ez a felvonás élénkségével, határozott korfestő vonásaival még a hosszú dialogusok mellett is leköti érdeklődésünket. Most azt

várnánk, hogy a király szemével látván országának szomorú viszonyait s a kúnok garázdálkodását, igazán magába térne, vagy legalább is tusát vívna benne jó elhatározása és romlott természete. Nem, ő innen egyenesen a kún és nogár lányokhoz megy.

A negyedik felvonásban csakugyan a tatár sátorok közt vagyunk. Holdvilágos estén Ajda énekel egy furcsa kis dalt, mely az ő érzéseinek alacsony voltáról tanuskodik. Mandula nem oly érzelmes, mint Ajda, ez a csapongó szerelmet dicsőíti. Borzasztó ellenszenvesek ezek a leányok, nem is leányok, mert hiszen nem szemérmesek egy csöppet sem. Miklós, Édua testvére jó, most is itt kémkedik a király után. Lize jó s Miklós tudtára adja, hogy a pápától újabb levél jött, a királynak Budára kellene mennie.

Ezután a kún táborban lefolyó dolgokat látjuk. A kúnok látják, hogy László tőlük elfordult a nogárok felé, Éduát is elhagyta, azonkívül a keresztyén vallással háborítja őket; leányaiikat, nőiket elcsábítja, a Hódtónál őket haddal is megverte, ezért halálát határozzák el. Uzu, Alpár nem javasolják ezt, de Árbucz szerint még a magyarok gyűlölete is enyhülni fog irántuk, ha ezt megteszik.

Miklós elmondja Éduának, mit látott a nogár táborban, jellemzi Ajdát, Kupcsát, Mandulát. Édua haragszik és siránkozik sorsán; elhatározza, hogy rokonaihoz megy. A királyné hivatja fiát, kire az ország főrendei is váraкоznak. A király beleegyezik Édua elhatározásába, s ígéri, hogy ő is utána megy. Erzsébet kéri őt, változzék meg, mert a magyar türelmes ugyan, de imitt-amott kitört máris elnyomott indulata. A király erre azt mondja, hogy a magyarok ismerik az ő jó szívét. S mégis, midőn az ország-nagyok jönnek, Lizét maga mellé rendeli: »Ha kellene?» t. i. védelem. — Megkezdődik a gyűlés, melyben leginkább a király s az érsek beszélnek, csak néha szólnak bele a többiek. Trencsényi Máté pusztítja az országot. Erre van a királynak gondja. Német-újjvári Ivánt visszaverte Albert. A király már intézkedett, hogy Albert foglalásait visszaszerezze. Milutin, Szervia királya, László hűgát a klastromból elragadta s nőül vette. László szerint hűga bizonyosan inkább szeretett asszonya lenni, mint apáczává. Tehát ez sem baj. A brebiriai és korbáviai grófok Dalmáciát rabolják. Erre a király azt tanácsolja: »Borzadatok fel ellenek«, ő vezére lesz a seregnek, de azt szervezni nem hajlandó. Az érsek most azt mondja, hogy a kúnok és nogárok pusztításának maga László az oka, kéri, változtassa meg életét, kormányát s az emberiség és vallás nevében szabadítsa ki Izabellát s Éduát hagyja el. László hajlandó a kúnokat megbüntetni, Izabellát sem hagyja fogva, Éduára nézve meggondolja magát. A pártoskodás okozta az ország sanyarúságát; a gyűlésre bizza a tanácskozást, ő mindent nem tehet, segítsenek neki az urak. Ő most elme-gy törvényt látni. — Az urak kijelentik, hogy nincs többé királyuk. Andrásra (II. Endre) gondolnak és zúgolódva országgyűlésbe vonulnak.

Az ötödik felvonásban Uzd tudatja Izabellával küldetésének hiábavalóságát. A királyné még sem megy haza, itt akar meghalni. — A következő jelenetben az érsek lakásán vagyunk, Loránd hírül hozza, hogy Albert felégette Sopron megyét. Az érsek siránkozik. — Ezután sűrű erdőben Turtul és Kemencse várják Árbuczt, mind a háromnak személyes oka van, hogy a királyt gyűlöljék. Már Édua is be van avatva tervökbe. Árbucz jön, elhatározzák, hogy megölik a királyt. — Édua sátrát látjuk ezután, hol Édua Miklóssal arról beszél, hogy a király több kúnt kivégeztetett, s most mégis ide jön a magyar rendek ellenére. Édua küszködik magában: szereti és gyűlöli Lászlót, tudja, mi fog történni. A király jó, majd Éduával a sátorba megy. A nádor és Lize gyanakszanak a kúnokra s elhatározzák, hogy őrködni fognak. Édua kilopózik a sátorból, a három kún összeesküvő is jön. Édua elájul, azok azalatt behatolnak a sátorba, de Édua kiáltani kezd, a három kún megöli a királyt és elmenekül. Lize, azt hívén, Édua a bűnös, megöli őt. A gyilkosokat elfogják s a nádor irtóztató halált mond rájuk, s kijelenti, hogy a királyt jó és gonosz közt csapongó élte juttatta ide. Volt szívében jó is, de csak a gonosz gyümölcsözött, ez hatalmasodott el s ez fogja még félszázados nyavalyába dönteni a magyart.

Kún László sem dráma, cselekvés nincs benne, állapotok és érzések ábrázolása csupán. László életének vége van elénk tüntetve széles vonásokkal rajzolt korkép keretében. Tulajdonképpen a darab hosszú expositió, mi várunk folytonosan, de csalódunk az egész darabban. Csak a király megöletése a cselekmény, a többi ennek előkészítése. — Az események legapróbb mozzanata is a történelemből van véve, pl. Rudolf császár levele, melynek mi a darabban semmi fontosságot nem tulajdonítunk, igaz. A személyek is csaknem mind valóban éltek. Kisfaludy csak a harmadik felvonást költötte hozzá a történelemhez, s ez a felvonás határozottan kiemelkedik a darabból. (Toldy Ferencz is, midőn mutatványt közöl Kisfaludy drámáiból A magyar irod. tört.-ben, innen szakít ki egy részt.) Itt cselekvést látunk, érdekes fordulat előtt állunk s ez a fordulat meg is történik, bár nem olyan mértékben, mint mi szeretnénk. Ez a felvonás a kor viszonyainak feltüntetése szempontjából igazán haladást mutat Hunyadihoz képest, mert míg ott, különben itt is, a darab első felében, rendkívül sokat beszélnek az ország állapotáról, nem látjuk azt magunk előtt, itt megjelenik az öreg elszegényedett, tönkrement, de keserűségében bátor, nemes és annak földönfutó családja, sőt Siposnak, a juhásznak alakjában a nép körülményeit is feltünteti a költő. Az országban uralkodó romlott erkölcsi viszonyok is határozott képet öltenek Lauka esetében. Jellemző az, hogy az egyik kún azt mondja, hogy László király minden »ékesebb kún és nogár asszonyt, leányt magának ejt«, tehát ők ezek helyét a magyar nőkkel akarják pótolni. Így világos az, hogy csakugyan a király oka a romlás-

nak. Mi várnánk, hogy a király ezután a határozott vád után megjavul, vagy küzd önmagával. De nem. Ő a régi marad. Rendkívül ellenszenves ez a László előttünk, korhely, kicsapongó, tehetetlen, nem bír magán uralkodni, nem tud megjavulni, de nem is akar; a sok korholást egykedvűen tűri s mindent ígér. Nincs benne erkölcsi érzék, állhatatlan s életmódját nem is szégyelli, nem is takargatja. Bevallja őszintén, hogy azért szeret király lenni, mert így szabadon töltheti kedvét. Nagyon visszatásztatók monológjai s jelenetei Éduával, hol csúf természete annyira kirívó színben áll előttünk. Hajlandók volnánk őt betegnek (Kisfaludi úgy is lankadt-nak mondja), érzékei tehetetlen bábjának tartani, ha a negyedik felvonás tanácskozási jelenetében bizonyos bátorságot s erélyt észre nem vennénk benne. László érzékiségétől utálattal fordulunk el, de még jobban visszataszítanak bennünket a kún Édua és a három nogár leány, kikben semmi nemes nőiesség nincs. Édua féktelen, vad, nagyon féltékeny Lászlóra, szemrehányásokat tesz neki minduntalan, de vele szembezállni nem mer s eszébe se jut, hogy őt kicsapongásaiban hogyan akadályozhatná meg. Édua lehetne tragédia hősnője, ha a költő elénk állítaná lelki küzdelmét s az indító okokat akkor, mikor beleegyezik László megöletésébe. Azonban így is megsajnáljuk őt, mert a szerelem mégis erősebb benne; a gyilkosokat látva, segélyért kiált. Nem igazságos halála pedig valósággal megborzaszt bennünket. Édua szereti Lászlót s a király őt viszont, mert nem hajlandó elhagyni, így tehát érthető az ő ragaszkodása, de Izabella lelkét nem értjük. Izabella felolvad bánatában, nincs benne semmi királynői méltóság, nincs büszkeség, mert azt mondja, hogy hajlandó volna a királynak akármilyen alacsony szolgálója lenni, csak hogy közelében lehessen. Rendkívül alázatos, érzélgős, s vonzalmát László nem érdemli meg, mert ennek egyetlen érdeme az, hogy szép férfi. Izabella minden jog szerint Magyarország királynéja, ő is fejedelmi származás s mégis oly kevés a büszkeség benne, nem is gondol az uralkodásra. A hatalom elvesztése eszébe se jut, csak mindig László szerelme után epekedik. Erzsébet királyné szereti fiát és mindig mentegeti. Szereti a kincseket, ezt mindjárt az első jelenet mutatja. — A többi szereplők már nincsenek ily határozott s világos vonásokkal elénk állítva, kivéve Zongornak és Sipsznak az alakját, melyek típusok. A magyar urak közt az érsek visz legfőbb szerepet, ki nem olyan tüzes hazafi, mint Hunyadi érseke, de épen olyan optimistikusan bízik abban, hogy jóra fordul minden. Mize hűséges, komoly ember. A kúnok kapzsik, mindig a maguk hasznát nézik, az összeesküvők alakja sincsen kidomborítva; sokszor halljuk, hogy milyenek a kúnok, de egy valóságos kún jellemet nem látunk sehol.

Visszagondolva Lászlóra, Izabellára, Éduára, kénytelenek vagyunk beismerni, hogy ezek a jellemek teljesen megfelelnek a történetből ismert jellemeknek; László épen ilyen lehetett, az ország állapotának rajza is találó, el kell tehát ismernünk, hogy Kisfaludy

képet tudott rajzolni a történeti személyekről, de azok az eszközök, melyekkel bennünk a királynak épen ilyen képét ébreszti fel, nem drámaiak, nem cselekvésből, hanem monológokból ismerjük meg a hőst. S ennek oka az, hogy túlságosan ragaszkodott a történethez, nem mert, nem tudott bonyodalmat alakítani. Mennyivel erőteljesebb ott, a hol történeti források nem kötik, a hol szabadjára engedi képzelőtehetségét!

Mi a darabot nagyon kellemetlen érzéssel tesszük le, s ennek oka először az, hogy tisztán csak a testi szerelem a vezérlője a főalaknak, másodsor, hogy a darab nyelve nemcsak, hogy nem drámai, de nem is szép; nem finom, sokszor durva, sőt parasztos is, bár a költő iparkodik magát a lehető legfinomabban kifejezni. Felemelkedés, pathos nincs benne; Hunyadi Jánost rokonszenvesse teszi a költő hazafisága, itt semmi lelki szépet nem látunk sehol.

Ebben a darabban is megvan a dekoráció részletes leírása, kivált a harmadik felvonás elején.

Kún Lászlónak fennmaradt két prózai kidolgozása is és Kisfaludy jegyzetei ehhez a darabhoz. A két prózai kidolgozás közül az első rövidebb, a második hosszabb, de lényeges változásokat nem mutatnak fel, egyedül csak azt, hogy Tolon alakja a végső verses formában nem szerepel, itt pedig igen. Jellemzők ezek a vázlatok abból a szempontból, hogy hogyan dolgozott a költő. Kisfaludy röviden meghatározta a kéziratban a szereplők jellemét, de ez nagy általánosságban történt, csak annyit jegyez meg: jó hazafi, középkorú derék ember stb. és röviden a dialogust is megcsinálja. Hunyadyjának is van prózai kidolgozása, itt több eltérés van a végleges alakban, ezekre az eltérésekre Angyal Dávid, az ő kitűnő kiadásának jegyzeteiben rá is mutat.

Kún László története épen olyan kedvelt tárgya volt a drámaíróknak, mint Hunyadié. Kisfaludy darabja előtt keletkezett Boér Sándor IV. Lászlója, melyről szerzője azt mondja, hogy »valósággal megesett történet«, de bizony Boér benne a történetet is összezavarja és megtoldja olyan részekkel, melyek a drámai szükségszerűség szempontjából feleslegesek. Ezután Dugonics: Kún Lászlója következik, mely tulajdonképpen Bertuch Elfridája után készült, nem is eredeti tehát, mint Boéré s nem is magyar. Nem Kisfaludy volt tehát az első, a ki e tárgyakat feldolgozta, de az ő érdeme, hogy megérezte bennük a drámaiságot, bár tévutakra tévedt s nem sikerült neki igazi drámát alkotnia. A Hunyadiiban és Kún Lászlóban rejtőző problémák izgatták későbbi íróinkat is, Vörösmarty megpróbálkozott az elsővel, újabban Dobsa Lajos, majd Bakonyi Károly a másodikkal, de egyiknek sem sikerült. Kún Lászlóra nézve Arany tett egy rendkívül sokat ígérő kísérletet Éduájában, bár ez nem dráma, sajnos, hogy töredék maradt.

Eddig tárgyalt két darabjában a tárgyválasztásra nézve Kisfaludy nem volt eredeti, a harmadik történelmi drámájában az volt. *Bánk* történetének dramatizálására előtte egy magyar író sem

gondolt. Bacsányinak írja 1808. aug. 6-án, hogy egy »eredeti« hazai szomorú-játékot Bánkó Nádorispányt tervez, de mert a versnemre nézve nem tudta magát elhatározni s »hogy talán a tárgy magában is botránkozást okozhatott volna«, elnyomta kedvét. 1820. aug. 28-án írja gróf Majláth Jánosnak: »Seitdem die ungarische Schaubühne anfängt Fortschritte zu machen, verwende ich meine von Wirtschafts- und Lebensorgen freie zeit auf Dramen: Ich habe drei Trauerspiele, als Kún László, Bánk, Maróthy Kálmán... Lauter Originals, theils in Jamben, theils in Prose bereits fertig.« Tehát 1808-ban gondolt először a tárgyra, de elejtette, 1820-ban pedig már készen volt a darab. A kérdés az: hogyan fogta fel Kisfaludy Bánk bánt? és vajjon ismerte-e Katona darabját?

Eddigi történeti darabjaiban láttuk, hogy Kisfaludy mindig szorosán a történehez ragaszkodott, az igazságot nem áldozta fel azért, hogy cselekményét drámaibbá tegye. Bánkban is ugyanezt látjuk: színpadra viszi azt, a mit Bonfiniusban talált, a költött részek csak a korrajz szempontjából nevezetesek. Mindenesetre érdeme Kisfaludynak, hogy észrevette azt, hogy ez a tárgy alkalmas a drámára s belőle olyan darabot alkotott, mely ugyan nem remekmű, de kora színvonalán alul nem áll s az ő történeti drámái közt első helyet foglal el.

Első felvonás. Lóra, Bánk felesége és ennek rokona Etelka, beszélgetnek a városi és falusi életéről. Lóra visszavágyódik a város zajából a szabad természetbe, Etelka épen ellenkezőleg, a szüntelen változó multságokban leli örömét. Bánk érkezik Bor Endrével, Lóra kitörő örömmel fogadja, csak az fáj neki, hogy Bánkot hivatala tőle elvonja. Bánk kijelenti: »Ketté van osztva szívem, egygyik felét te bírod, gyermekimmal; másik felét a' Haza és a' Nemzet.« Majd hosszú beszédet tart öcscsének és magát állítja fel követendő például. Bor szerelmes Lórába, de lemond. A hazafiság nemcsak Bánk legelső szavaiban látszik, hanem abban is, hogy itt a legszorosabb családi körben is Lóra így köszönti el a billikomot: »Éllyenek a' jó férjfiak, jó Hazafiak!« Mire Bánk ezt mondja: »Éllyenek a' jó Asszonyok, a' jó Hazaleányok!« Bánk elmondja, hogy milyen a királyné: beleavatkozik a kormány dolgaiba, pénzt gyűjt s »betyár testvéreit« hivatalokba emeli s ezáltal »gyenge szívű« férjét vádaknak teszi ki. Csakhamar megismerkedünk azután a királynéval is. A palotában udvarnokok és Kongó várják a királynét, a ki jön Ottóval s a tárnokmestertől pénzt kér, mire Kongó elmeséli álmát, hogy egy sereg magyart látott, kik nagy, sós könnycseppeket sírtak, ezek a könnyek a tárnok kezében körmöczi aranyakká váltak. (Meglépő és erőteljes kép.) Majd egy kis dalban jellemzi a tárnokot és Ottót. Vialka, a tárnok bejelenti, hogy kevés pénzt hozott, mert az ország már utolsó zsírlát izzadja és mert a nádor megtiltotta, hogy a kamara pénzt szolgáltatson be a király megérkezéséig; továbbá elmondja, hogy a nádor és barátai »toroktátva« kárhoztatják, hogy a királyné testvéreit

főhivatalokba helyezi. A királyné kijelenti, hogy méltóságán alul van háborúba keveredni a nádorral, de a királyi udvarban mindenki az ő parancsát kövesse, az ország dolgaiban intézkedjék a nádor. Bánk jó és elmondja, hogy zűrzavar van az országban s ennek oka a királyné, a ki a törvényekkel ellenkező rendeleteket bocsát ki a jövedelmekre nézve. A királyné kész ezért a királynak megfélemleni és gőgösen elbocsátja őt. Gertrúd nem törődik az ország szegénységével, az őt megilletőt megköveteli, mert gyermekei és testvérei közelebb állanak szívéhez, mint a nemzet. Megtudjuk még azt is, hogy Ottó szemét a nádornéra vetette; a királyné fél, hogy »zabolátlan, tudatlan, szilaj« testvérei miatt sok baja lesz. Itt sejteti velünk a költő, hogy ez lesz a tragédia alapja.

A második felvonásban csakugyan látjuk, hogy Ottó Lóráért lángol. Kongó is dicséri Lórát, pedig ő a királynét és a tárnoknét sem kíméli. A királyné jön Lórával és Borkával (a tárnokné) s megfeddi Kongót »mérges« beszédeiért, de ez csak folytatja czélzásait Ottó érzelmeire; majd ezek eltávoztával a királyné inti Ottót Bánktól; kéri, felejtse baját s menjen Kalocsára testvére után. Ottó azonban még erőszakot alkalmazni is kész.

Bánk pedig törvényt tenni jár a Dunántúlon. Hosszan festi az izmaeliták elhatalmasodását s az ország nyomorát. S ennek oka az, hogy a király az ország határán kívül a lengyel koronáért harczol s a királynét erős szíve, éles esze és asszonyi kellemei mellett még fényt űzni, pénzt zsigorni és rokonait emelni »vonszák veszedelmes ingerei«. Tury és Kendy, nemesek, panasza jönnék, a nádor indul, hogy törvényt lásson.

Csontos és Borzók, két paraszt, kalodába zárva panaszkodnak sorsukon és Bárdyné esetén. Bánk jó kíséretével s kiszabadítja őket s meghallgatja Orsolya-Bárdyné panaszát, ki pénzt vett kölcsön Kaján kamaraispántól s ez hamis volt s midőn vissza akarta neki adni, nem vette vissza, hanem még törvénybe idézte őt a hamis pénz miatt, minden földjét lefoglalta, leányát pedig elrabolta s mikor fia tőle húga szabadonbocsátását követelte, poroszlói által félig agyonverette. Csontos és Borzók is azért ítéltettek kalodára, mert a fiú mellett szóltak. Bánk megkötözteti Kajánt s az özvegyet visszaiktatja birtokaiba. Ez a jelenet a legdrámaibb az egész darabban, cselekvés van itt, nem csupán referálás.

A harmadik felvonás elején a királyné nyíltan megmondja Ottónak, hogy távozzék, mert erkölcselensége megméltelyezi az udvart. Ottó gúnyolódva szól az előítéletekről, azonban a királyné kívánságára elhatározza, hogy elmegy. A királyné pedig búcsú-ünnepet fog rendezni. Hírül hozzák, hogy a parasztok és szegény nemesek Bertholdnak, a kalocsai érseknek udvarát és a káptalant feldúlták. Bezzeg most szeretné a királyné, ha az erős lelkű, tüzes eszű nádor jelen volna! Kongó gúnyolódik, Kaján berohan, mentegeti magát és a királyné pártfogását kéri, majd elmeséli az esetet: A királyné azonban helyesnek találja a nádor ítéletét. Ottó pedig

mindenáron el akarja érni célját vagy Borka vagy a királyné segítségével, ki, mint ő mondja, szolgálhat neki nem akarva is.

Budához közel az erdőben táborozik Bánk, híveivel együtt. Várja a hírvivőt, kit nagy és fontos kérdéssel az érsekhez küldött. Jő a posta a levéllel, melyet Bánk elolvastván, felszólítja barátait, hogy a ki nincs elszánva mindent tenni a hazáért, még ha vérnek kellene is folyni, vonuljon vissza. Mindenki ott marad, mire Bánk felolvassa az érsek választát: »A' királynét megölni nem kell félni jó ha mind megegyeztek ebben én nem ellenzem.« (Annak a furfangos mondásnak a fordítása ez, melyet a krónikában is megtalálunk s melynek értelme a vesszők felrakásától függ.) Elmennek, hogy erről tanácskozzanak. Itt tehát nincs összeesküvés jelenet, itt maga Bánk intézkedett; csupán az érsek véleményét kérte ki, elhatározását azután készen terjeszti hívei elé.

A következő jelenetben a polgárok elmélkednek az ország állapotáról. Lampárt és Lábos találkoznak este a vár alatt Buda egyik utcájában; Lábos, a szűcs, panaszkodik, hogy a szegény ember nyers bőröket hordoz testén, nem megy a mestersége, Lampárt, a varga, hasonlóképen beszél, de azt hallották, »a nádor emberséges ember«.

Ezután a királynét látjuk, ki Ottónak azon a kérelmén töpreng, hogy az négyszemközt akar búcsúzni Lórától. A királyné megengedi, mert Lóra erényét ingathatatlanak tartja s reméli, hogyha öcsce visszautasítatik, kigyógyul szenvedélyéből. Lóra jön, a királyné hívására, nemsokára Ottó is, Borka a háta mögött, az ajtó bezáródik, Ottó ostromolni kezdi Lórát, ez menekülni próbál, de az ajtó zárva, Ottó eloltja a gyertyát és eközben a kárpit sebesen lefordul.

Negyedik felvonás. Lóra hazaér összetépett ruhában, szétbomlott hajjal, magán viseli Ottó visszataszító erőszakosságának minden nyomát. Bánk lép be s Lóra szenvedélyesen eltaszítja magától férjét és elmondja, mi történt vele; azt hiszi, hogy a királyné zárta rájuk az ajtót, kéri Bánkot ölje meg őt, azután álljon bosszút gyermekeinek anyjáért. Bánk kétségbeesik, Péter és Simon, kiket Bor Endre értesített, besietnek. Bánk így szól: »Még ifjúkoromban, hogy Róma történeteit olvastam, Lucretiának sorsa nagy kínnya volt szívemnek; 's most nekem kell azon szerencsétlen Magyarnak lennem, ki a' megsértett római férjnek kínnyait szenvedem. Brutusok! hol vagytok?« (6. k. 143 l.) Ez a rettenetesen megbántott férj hangja? Vajjon képes-e az fájdalomban római reminiscenciákkal vesződni? Bánk nem az erős szenvedélyes férfi, ki az eseménynek borzasztóságát felfogni képes volna, nem is gyűlöl annyira, hogy gondolkozás nélkül a tette sietne; nem, ő, úgy tetszik, elhatározásában nyugodtan indul a palotába a királyné ellen. Bor Endre »a gonosztévőnek életét vette célba«, Ottó után siet, ki az országúton vár a pénzre, melyet érseki hitre Konrádtól, a kalmártól kicsikart. Ez az a pénz, melyet nénje gyűjtögetett gyermekeinek.

Ottó nem sajnálja; szerezen újra. A nádorné sem érdeklí már, de Bánktól fél, azért menekül el, nénjét, ki »noha tüdejét néha a dorgálásban elfusztotta« sajnálja, mert gyanúba keverte, de vigasztalja magát, hogy ez csakhamar szétfoszlik, mint a köd a nap előtt. Bor Endre megtámadja Ottót, de ennek fegyveresei agyonszurkálják. Talabor, a kalocsaai várnagy hozza a pénzt, Ottó gyorsan elmegey, Endrét felismerik, kocsira teszik s Budára szállítják.

A királyné nagyon nyugtalan. Raskay hírül hozza, hogy a városban milyen hír kering s hogy a nádor hazajött; majd Gothárd fut be, jelentvén, hogy Bor Endrét holtan vitték a nádor házába. Ekkor Bánk és hívei rontanak be fegyvereikkel, a királyné ijedten hátrál és így szól: »Urak! talán csak nem emelitek gyilkos kezeiteket felszentelt Királynétokra?« (Emlékeztet ez ismét Imre és Endre jelenetére.) Bánk: »Tisztelet a' királyi méltóságnak, míg az a' kegyelmeknek kútfeje, — az igazságnak osztója, — a' közjónak szerzője, — az erkölcsnek példája, az ártatlanságnak Védője. — Tisztelet addig a' Királyi méltóságnak! — De neked, Nemzetemnek nyomorítója! Inségünk szerzője! — ártatlanságnak Sátánnya, gyalázatos öcsédnek kerítője!« (6. k. 156. l.) A királyné sir és könyörög, hogy ártatlan, de Bánk »által döfi« kétszer, egyszer feleségéért, egyszer hazájáért. A királyné újra ártatlanságát említi és meghal. Bánk pedig »büszke elszánással« indul a király elé, hogy magát és tettét feladja. Az ötödik felvonás elején a király Budától nem messze táboroz, egy fa alatt ülve gondolkozik arról, hogy a korona sok nehéz terhet ró viselőjére; megbánta, hogy bátyjától ő is menynyire iparkodott azt megszerezni s most fején a korona nem sugárzó, éltető nap, »hanem a' nemzetnek javát, szerencséjét sanyargató, emésztő csipős köd«. (!) Most elhatározza, hogy maga veszi kezébe a kormányt, mert mindenütt nagy elégedetlenséget tapasztalt. »Az asszonyok szava az Udvarnak körén kívül ne hasson többé.« A királyban itt nem a győztes hadvezért látjuk, hanem egy megtört férfit, kit régi erőszakoskodásai bánattal töltenek el, tudja, hogy gyengesége az országot milyen helyzetbe sodorta s ő még egy bágyadt kísérletet akar tenni, hogy az állapotokon változtasson. Bántja őt a kalocsaai eset s midőn tudtára adják, hogy sokan a királyné ellen háborognak, ezt meglehetősen egykedvűséggel veszi, mert az »asszony« sokat tett maga. Csekély kísérettel váratlanul szeretne Budára érkezni, de épen jön Bánk az urakkal. Bevallja a királynak, hogy megölte a királynét. A király elsőörnyedve csak ennyit mond: »Bánk! Bánk! lehetetlen.« Bánk nem sajnálja tettét, mert anynyi gonosznak kútforrását elfojtani nem lehet bűn, csak az fáj neki, hogy ezzel a király szívét megsértette. A király csak akkor fakad ki, mikor Bánk felesége sérelmét meséli el: »Hazudsz gyilkos! Egy olly istenfélő, olly jó erkölcsű, olly okos Asszony, a millyennek a' Királynét esmertem, azt nem tehetted.« Péter állítja, hogy Bánk neje, véresen, összetépvé sírákozott, Ottó meg Bertholddal együtt elszőkött, Bor Endrét pedig, ki meg akarta bosszúlni

Lórát, összevagdalták. Bánk most nagy bőbeszédűséggel, azonban annál kevesebb bensőséggel, azt mondja a királynak, hogy döfjön szívébe, ha vétkesnek gondolja őt s hozzáteszi: »Ezen emberséges Urak és hív Barátaim kérlelni, csillapítani fogják a' háborgó Nemeseknek nagyobb részét, hogy haláloamat meg ne bosszúillya.« Ezekkel a szavakkal megfélemlíti a királyt s így ítéletében befolyásolja, de mi még e mellett nem tudjuk elhinni, hogy Bánknak olyan nagy pártja volna, vagy olyan erős a hozzá való ragaszkodás az urak közt, hogy a királylyal szemben az ő halálát megtorolnák. Ha a király Bánk véres bosszúját igazságosnak találja, mentse fel őt minden vádtól. A király elbocsátja Bánkot azzal, majd ha hazaér tesz törvényt felette.

Ezen egész jelenet alatt végtelen kellemetlen érzés uralkodik rajtunk, hiszen mi tudjuk, hogy a királyné hibája csak az, hogy megengedte, hogy Lóra és Ottó egyedül maradjanak, Ottó és Borka ármányáról sejtelve sem volt. Egészen hamisak tehát a vádak a királyné ellen, hamisak Bánk bőbeszédű mentegetőzései, hamis a páthos, melylyel a királyné gonoszságát festik. Hogy Borka miért követte el gyalázatos tettét, azt csak bizonyos kis irigységgel motiválja a költő, mi úgy érezzük, hogy vele csak a királyné hibáját akarja enyhíteni. A királyné jóhiszeműleg cselekedett — Bánk is. De Bánk nem az első felindulásban öli meg Gertrudot, hanem elhatározásból; csekély utánjárással megtudhatta volna az igazat, ezért jobban illetheti őt a gyilkosság vádja, mint Katona Bánkját. Ez a Bánk nem esik gondolkodóba a királyné szavain, nem érez lelkifurdalásokat. Nem, szinte tetszeleg magának ebben a helyzetben, nagy lelki örömmel szónokol a király előtt, de hiába halljuk sérelmeit panaszolni, lelkét a sok szótól nem látjuk.

Lóra elvesztette eszét. Egy fekete kányától fél, ki szívét marcangolja. Határozottan drámái hatású ez a jelenet, de hol van az az érzékeny szív, a mit Melindában látunk!?

A király összegezi azt, a mit már sokszor hallottunk, a királyné hibáiról s az ország állapotáról. Bánkot elítéli magában, de nyilván nem meri, mert veszedelmet hozna vele gyermekei és a maga fejére. A királynét Lóra dolgában ártatlannak tartja s vétkének csak azt gondolja, hogy hét ezer márkát helyezett el titokban Kondárnál, de ezt a pénzt most Berthold vitte magával. A király tehát világosan lát: a nemzet ellen vétett a királyné, de Bánk ellen nem. Azonban ezt a meggyőződést Endre nem mondja ki, nem indít vizsgálatot az ügyben, hanem felszólítja az urakat, hogy nyilatkozzanak. Csak a tárnok szól a királyné mellett, de őt azonnal elhallgattatják. Simon a királyné tettét nem erkölcsstelségből magyarázza, hanem bosszúból, mert a nádor »pénzt zsarló« vágyait akadályozta. »Bánk köszönetet érdemel és nem büntetést« ezzel végzi szónoklatát. Raskay hivatkozik a királyné utolsó szavaira, de senki sem ad rá semmit. Simon dicséri a Nádorné erényeit, Etelka rohan be azzal a hírel, hogy Lóra tébolyodásában kisebbik

gyermekével együtt levetette magát egy magas csarnokból és meghalt. Bánk elkeseredve így szól: »A' nap alatt nincs igazság. Azt tartom barátomnak, jóltevőmnek, a ki életemtől megszabadított. Most már tehát koronás ember! döfj kiürült Szívembe. Bosszúd meg rajtam kényed szerint a' Sátánt, ki életemnek minden érdemét, becsét, erejét tőlem istentelenül kicsikorta.« A királynét nevezi Sátánnak, de azért a király kezét nyujtja neki, mert a sors őket »irtóztatóképpen« egymáson bosszúlta meg. A vétkeseket eléri isten büntetése, Bánk »éllyen s vigasztalódjon vele együtt a' mint lehet.« Most pedig készülődjenek országgyűlésre, ő a nemzetet boldogítani akarja, hogy »E' rendkívül való szörnyű szerencsétlenségekből, a' most omlott drága vérből a' magyar Nemzet boldogságának egy olly arany Fája teremjen, mely sok századokig virágozzon«. »A királyi hatalmat meghatározó törvényekből egy olly arany oltárt akar állítani, mely a nemzetnek legdrágább kincse, imádott Bálvány, legszentebb nemzeti ereklyéje, oltalom fegyvere lehessen.« Valamennyien áldják a jó s' igaz Királyt.

Igy tárgyalja Kisfaludy Sándor Bánk bán történetét. Katona darabjának se felfogás, se ízlés, se előadás tekintetében még csak távolról sem léphet a nyomába. Pedig Kisfaludy és Katona ugyanazon források után dolgoztak. Kisfaludy elolvasta Bonfinius munkáját, Palma Notitia Rerum Hungaricarum című művét és Virág Benedek Századait, ezekből jegyzeteket is csinált, melyek a Kisfaludy-társaság kézírattárában meg is maradtak. Ugyanitt van meg a dráma első tervezete is, melynek a címe II. András, magyar király. Ebben Béla királyfi a trónörökös, Ugrin, a győri püspök is szerepelnek; a végleges kidolgozásban ezeknek és néhány jelentéktelen mellékszemélynek a szerepe kimaradt, de különben a tervezet mindenben megfelel a kész drámának. A nevekben van azonban néhány eltérés; a nádor feleségét Ilonának hívják, Ottó helyett Ekbert szerepel, Etelka neve mellett zárójelben Ágnes van, a darabban Ágnes néven fordul elő.

Kisfaludy teljesen a források nyomán indult, nem alakított az eseményeken semmit, a jellemrajzot sem tette drámaibbá, sőt annyira ragaszkodott forrásaihoz, hogy egész dialogust is átvett Bonfiniustól, ilyen a negyedik felvonásban a Bánk és felesége közti jelenet. Kisfaludy Sándor darabja egészen a kor színvonalán áll, hazafias, szentimentális és nem tragikus. Mennyiben? Hazafias már tárgyánál fogva is, de hazafias benne a szereplők beszéde is. Bánk mindjárt első megjelenésekor kijelenti, hogy szívének fele a nemzeté. Kongó, a bolond, pedig csipős tréfáiban mindig az ország állapotára tesz megjegyzéseket s ezeken átcsillog az ő őszinte hazafiúi fájdalom az ország romlásán. Az ország állapotáról különben igen sokat hallunk beszélni az egész darabon keresztül, elkezdve Bánkon, végezve a budai vargán, mindenki elsírja a maga hazafias könnyeit előtünk. Szentimentálisnak neveztem ezt a darabot, mert bár ilyen elem kevés van benne, de van mégis, ilyen Lóra és

Etelka beszélgetése a darab elején. Lóra szentimentális, az igaz, hogy nem annyira, mintha német darabban szerepelne. Szentimentális Bor Endre szerelme is; Bánk maga sem ment ettől: a negyedik felvonásban, midőn Péter és Simon hozzáíetnek »egygyik kezével könnyekre fakadt szemeit fedezi el«, másikat barátjának nyújtja. Az ötödik felvonásban pedig épenséggel barátai vállára borul. A lovagdrámákra emlékeztet a darab vége: a királyban nincs semmi erő, semmi igaz fájdalom és Bánk beszédeinek hamis páthosa s barátainak nagyképűsködése is ezeket juttatják eszünkbe.

Legfőbb hibája azonban a darabnak, hogy nincs benne tragikum. Csak Lóra siralmas sorsa borzaszt meg bennünket s talán sajnáljuk a királynét, kit elvetemült, romlott öcscse juttatott erre a sorsra. Bánk azonban nem tragikus. Bánk itt is a büszke nádor, mint Katona darabjában, de hol van ennek lelki élete amazétól? Hol van Gertrúdis hatalmas egyénisége, hol Melinda kedvessége? Hol vannak az összeesküvők? és az ő igazi hazafiságából származó elkeseredésük? Mindennek nyoma sincs Kisfaludynál. Bánkban nincs lelki nagyság, egészen közönséges, kissé nagyszájú, nagyképűsködő ember, kire a két budai polgár is csak ennyit mond: »hallottuk a bán emberséges ember«, (meglehetősen homályos, hogy mit értenek ezen; ez különben kedves jelzője Kisfaludynak.) Bánk nagyon ellenszenves előttünk, roppant sokat beszél, önmagát mindig nagyon fontosnak akarja feltüntetni. Folytonosan halljuk a panaszokat a királyné ellen, de semmi nyomát se veszszük észre az urak között az összeesküvésnek, azt pedig nem is képzeljük, hogy Bánk, a ki felhozta nejét Budára, hogy a királyné udvarában megjelenjen, hogy épen ő fog az összeesküvés élére állani. Úgy tűnik fel, hogy ő maga intézte az egészet, ő kérdezi meg az érseket, hogy mit cselekedjenek s csak a válasz olvasása után szólítja fel az urakat, hogy készek-e még vért is ontani. Nincs itt sehol elfojtott indulat s izzó gyűlölet az idegenek ellen. Kongó is nagyon nyíltan teszi célzásait, legnagyobb csodálkozásunkra a királyné előtt. Nemcsak az urak tehetetlen bábok, hanem maga Bánk is, az események sodorják őt, nem lelke kétségbeesése. Lóra vallomása után is csak átkozódik, siránkozik, bensejének megrendülését nem látjuk s az esetnek rettenetességét csak hangoztatja, de mintha nem tudná felfogni. Társai hasonlóképen tesznek a király előtt, például Péter ezt mondja: »Uram királyom! vedd méltó tekintetbe az illy gonoszul megsértett embernek, szerető férjnek igazságosan fellobbanható bosszúját, a' baromul tapodott emberiségnek, szentségnek vért kiáltó iszonyúságát.« (6. k. 178. l.) Ezek csak szavak s tragikai érzést bennünk nem ébresztenek. Katonánál mesterien van motiválva, hogy Bánk miért öli meg a királynét, itt nincs Bánkban lelki vihar, nem féltékeny; elhatározza, hogy megöli Gertrudot s egy pillanatig sem ébred fel benne a gondolat, hogy talán a királyné ártatlan, hogy talán tette igazságtalan, lelkiismeretével nem küzd; elhatározta, hát át is dőfi a

királynét. S a haldokló végszavai sem ébresztenek gyanut lelkében, feltétlenül hisz feleségé szavainak, (6. k. 139. l.) később is ezt hangoztatja s daczosan védi igazát. A királyné megölése nélkülöz minden hősi vonást, s a mennyire utálatos ez előttünk, ép oly visszatetsző Bánk magaviselete a királylyal szemben is, magát mintegy hatalomnak tartja a királynál, s nincs benne semmi tisztelet, hódolat, a királynét itt is a legborzasztóbb gyalázó címekkel és szidalmakkal illeti. Életéhez ragaszkodik s mintha tettének igazságában sem bízna, körmönfont módon ráijeszt a királyra, hogy neki megbocsásson. Ilyen ez a Bánk, ilyen a darab hőse.

Bánk ellenfele: a királyné is elveszti itt minden méltóságát, minden erélyét. Katonánál egy igazi, hatalmas, uralomra vágyó, heves, okos királynéval állunk szemben. Itt egy közönséges asszony van előttünk, a ki pénzsovárságában minden okosságát, belátását félreteszi. A bolond őt sarkantyús, lovas, nadrágos asszonymak mondja, jelezni akarván férfias uralkodói hajlamait. Mi azonban nem látjuk az ő uralomvágyát, csak pénzt szerezni minden törekvése, s az a kívánsága, hogy az udvarban mindenki elfogadja az ő parancsait, az országban pedig intézkedjék a nádor. Bosszantja őt a bolond csipkelődése, még sincs benne annyi erély, hogy elhallgattassa. Katona Gertrudisa pedig Melinda első sértődött szavára azt mondja: »A kis majom harap — Negyednapig előmbe nem bocsájtatik.« — Milyen más az, a mint Gertrudis és Ottó beszélnek egymással s milyen sértődéssel rezzen vissza a királyné, midőn Ottó tanácsát kéri, miként lehetne Melinda szíve az övé. Kisfaludy királynéja végig hallgatja Ottót, oktatja, feddi, végre nem bírván ellenállani öcsce kívánságának, hivatja Lórát, s egészen hamis érvekkel akarja menteni tettét. Hibás a királyné, hogy a találkozást lehetővé tette, de ártatlan a következményekben, mert nem ő, hanem Borka csukja az ajtót a szerencsétlen Lórára. Miért teszi ezt Borka? Nem tudjuk, őt egyáltalán nem ismerjük, egyedül a bolond szavai jellemzik őt. Bánkkal szemben a királyné az első felvonásban még gőgös, megfogadja, hogy az ő sípja után fog az ország tánczolni, csak jöjjön el annak az ideje; majd gondolkodóba esik, hogy Bánk: »Férjfiúnak remek ember. Mit nem adna érte, ha ilyen volna az ő gyáva férje.« Itt annak a tragikus konfliktusnak a csírája van meg, mely alapja Lilló darabjának, t. i., hogy a királyné szereti a nádort s feleségét meg akarja semmisíteni. De ebből itt semmi sem fejlődik tovább. Ez a hatalmaskodó királyné a negyedik felvonásban már gyáván hátrál Bánk elől, királyné voltára hivatkozik, de hiába, mert Bánk eddig is s ekkor is tiszteletlenül bánik vele. Katona Gertrudisában látjuk, hogy van tehetsége arra, hogy beleszóljon az ország dolgába, ez a királyné itt híjával van minden észbeli felsőbbségnek, nem rossz, nem erkölcstelen, hiszen van benne igazságérzés, mert az izmaelita ügyében helyesnek mondja a nádor ítéletét, csak gyöngye, erélytelen, gyermekeit és öcscsét szerető asszony, kit mi mégis meg-

sajnálunk, látván, miként hal meg és hallván, hogy halála után is gonosz sátánnak nevezik, pedig csak gyöngé és ostoba volt.

A királyné öcscse: Ottó pedig minden, csak nem jellem. Utálatos a szó legszorosabb értelmében. Gyáva, élvhajhászó, ostoba; Katona Ottóját némileg szánni tudjuk, ezt nem; megvetéssel és ijedten fordulunk el romlottságától, mikor halljuk, hogy erőszakra is képes lenne s látjuk, hogy utálatos tervébe beavatja Borkát is és a királyné gyöngeszégét miként használja ki. Katona Ottóját megbűvölte Melinda szelidsége, ártatlansága, ez az Ottó csak Lóra szépségére éhes. Mikor pedig kedvét töltötte, nem is érdeklődik többé iránta, nem törődik nénye sorsával sem, csak Bánktól tart még; meg akarja menteni életét s ezért Bor Endrét is lekaszaboltatja, ezzel fejezi be gyalázatos szereplését és fut.

És milyen Lóra? áldozata ennek a beteges indulatnak, áldozata a királyné együgyűségének? Lóra szereti férjét és gyermekeit, egyszerű, ártatlan lélek, egy kicsit közönséges is, erre mutat monologja a harmadik felvonásban, és sejtelve sincs Ottó indulatáról. Rettenetes látunk azt, hogy ott marad bezárva Ottóval egy szobában. Rettenetes aztán viszontlátunk őt összekarmolva, összetépvé. Igaza volt Kisfaludynak, midőn azt írta levelében, hogy a tárgy maga talán botrányozást keltene. Igen, azt kelt bennünk, a legnagyobb felháborodást, nemcsak Ottó iránt, hanem a költő égbekiáltó izléstelensége iránt is. Nem értjük, hogy a finomkodó Kisfaludy hogyan tudott ilyen jelenetet színpadra vinni! És Lóra vallomása! Csak a legnagyobb erőfeszítéssel vagyunk képesek végigolvasni, minden pillanatban szeretnénk a könyvet messzemenesse dobni magunktól s elfelejteni a történetet egészen, elfelejteni azokat a szavakat, melyek a szépséges Lóra szájából ömlenek. Katonánál csak Izidóra szavai sejtetik velünk, hogy mi történt, Melinda vallomását sem halljuk, Katona ezt a legfinomabb költői tapintattal kerüli; itt azonban látjuk Lórát, ki szelidségéből egészen kivetkőzött, dühöng és átkozódik a legközönségesebb módon; igazán fel van háborodva, de hol vannak a bánatnak és szegénynek szivettépő kifejezései? Róna Béla, ki a Phil. Közl. 1894. évf. 309. l. szól erről a darabról, többek közt azt mondja, hogy Lóra tragikumának nincs semmi alapja, a téboly nincs megokolva, mert Bánk hisz neje szavainak: hogy a királyné oka mindennek, s Lóra, kit Kisfaludy naivnak, gyermetegnek tüntet fel, épen azért tiszta tudatára sem jöhet annak, a mi vele történt. Hogy Lóra nagyon is tudatában van ennek, vallomása is bizonyítja, hogy nem oly naiv és gyermeteg, szavai mutatják. Tragikumának alapja pedig a rettenetes ijedtség, mit benne, a teljesen gyanútlanban, Ottó magaviselete támaszt. Midőn Lórát az ötödik felvonásban viszontlátjuk, összeszorul a szívünk, elfeledjük rémes vallomását, s csak a szerencsétlen tönkretett fiatal asszony áll előttünk.

A szereplők közül még Endre király alakja vonja magára figyelmünket. Első megjelenésekor búsnak, megtörtnek látjuk, nem

királynak, hanem meglehetősen gyönge embernek; ilyennek mutatkozik később is, felesége halálán nem is meri fájdmát kimutatni. Érzi, hogy a királyné nem bűnös, de nincs benne erély a cselekvésre, elbódítja őt Bánk nagyhangú beszéde és intelme. Látván, hogy a többiek is Bánknak adnak igazat, nem meri őt elítélni, s mikor hírül hozzák, hogy Bánk neje és fia is meghaltak, megnyugszik Isten büntetésében. Ezzel bevégeződik Bánk sorsa, de ezt bizony nem nevezhetjük drámai végnek.

A többi szereplők hasonlóak a főalakokhoz abban a tekintetben, hogy mindben sok az emberi gyöngeség, annál kevesebb a drámai nagyság. Hogy mennyire hiányzik az egész darabból a drámai emelkedés, arra jellemzőül csak azt akarom felemlíteni, hogy a királyné Bánktól családja felől kérdezősködik úgy, mintha ma egy ismerősre akadunk. A király is a táborban híveivel kisfiáról beszélget. A magyar urak Péter, Simon: Bánk hívei és elégedetlen hazafiak, nincs is ennél több jellemvonásuk, tenni semmit sem tesznek. A tárnok és Hubert, meg Gotthárd udvarnokok a királyné hívei, de nem sok vizet zavarnak. Erőteljesebb vonásokkal van rajzolva Bárdyné és az izmaelita alakja, természetes és nagyon sikerült a két paraszt, Borzók és Csontos. Az a falusi jelenet, melyben ezek szerepelnek, a kor viszonyait tünteti fel, épúgy a budai polgárok beszéde is, e mellett az ország állapotának feltüntetésére szolgál Kongónak, az udvari bolondnak alakja is. Ez a három dolog pótolja Kisfaludynál Tiborc alakját s meg kell vallanunk, hogy ez így sokkal valószínűbb és drámaibb is, mint Tiborcznak a palotába lopózása. Kongó határozottan Lear bolondjának a testvére: keserű bolond. Nem az a nevetető fecsegő figura, mint Kisfaludy Károly Beczkója, ő érzi a nép elnyomtatását, látja az udvari népek hibáit s ezeket ostorozza is. Okos, mély érzésű bolond, meséje a magyarok könnyeiről költői. Tréfái azonban, ha találók is, épenséggel nem finomak. Kongó alakja, a budai polgárok beszéde Shaksperere emlékeztetnek; erre a hatásra mutat az is, hogy csaknem minden jelenet máshol történik. Drámai szerkezet, felépítés tekintetében Kisfaludy darabjai közt az elsők között áll a Bánk; történelmi drámáinak sorában pedig a legjobb. Határozott drámai erő van benne, előttünk kezdődik a bonyodalom s előttünk fejeződik be, nem oly hosszadalmas, mint Hunyadi, s a cselekmény menete sem oly vontatott, mint Kún Lászlóban. Mindezt természetesen a drámára sokkal alkalmasabb tárgy hozta magával.

Kétségtelenül ez a legérdekesebb történelmi darabja Kisfaludynak, melynek már a címe is magára vonja érdeklődésünket. Bánk ugyanaz a téma, mint Katona Bánk bánjáé, de láttuk, mivé lett Kisfaludy kezében, míg Katona darabja mestermű. Ugyanazon időben keletkeztek, most az a kérdés, van-e közöttük hasonlóság? van-e közöttük kapcsolat? Katona 1814-ben kezdett Bánk bánba, de csak 1821-ben jelent meg a darab. Kisfaludy drámája végső

alakjában 1820 előtt keletkezett, de csak Angyal Dávid kiadásában jelent meg. Róna Béla a Phil. Közl. 1894. évf. 309. l. felveti a kérdést: vajjon ismerte-e Kisfaludy Katona darabját? S erre a kérdésre igennel felel. Érvei a következők: Kisfaludy Bánkjának első tervezetében Bankó nevet találunk, Ottó helyett Egbertet, e mellett Béla királyfit és Ugrin püspököt is szerepelteti Kisfaludy. Czíme a tervezetnek II. András magyar király, melyből Róna Béla azt következteti, hogy ez azon kor zavaros állapotainak rajza akart lenni, melynek mintegy háttere lett volna Bánk bán tragédiája. Ezt mi a tervezetből épen nem vehetjük ki, mert Bánk története itt a fő mindig s Béla királyfi szerepe is igen csekély. Kisfaludy a tervezetet megváltoztatta. Mi kényszerítette őt erre? Katona darabja, így felel Róna Béla. Másik bizonyítéka meg az, hogy miért hevertette Kisfaludy Bánkját, miért nem adta azt ki a Magyar Játékszínben? Azért, mert Katonáé után a magáét nem akarta kiadni, vagy az is lehet, hogy drámájának tervezete volt csak készen s ezt most Katona hatása alatt dolgozta ki. Végre Róna Béla a jelenetek csoportosítására, az alakok hasonlatosságára, Lóra és Bánk tragikumának kifejtésére, a király engesztelékeny szerepére, s a darab végjelenetére utal, mint olyanokra, melyek meggyőzhetnek bennünket arról, hogy Kisfaludy ismerte Katona darabját. Tiszta átvételnek tartja azt, hogy épen Bánk öli meg a királyt, hogy Lóra megőrül, s hogy Bor Endrét lekaszabolják ép úgy, mint Biberachot leszúrja Ottó.

Mindezen érvekre felelt Angyal Dávid a Phil. Közl. ugyan ezen évfolyamában 410. l. Elmondja, hogy Kisfaludy Bacsányinak 1808 aug. 6-án írt levelében említi, hogy egy hazai szomorújátékot Bankó nádorispányt akar írni, de mivel a versformára nézve nem tudott megállapodásra jutni, különben a tárgy is botránkozást okozhatna, tehát elnyomta kedvét. Mi ebből azt következtetjük, hogy Kisfaludy ekkor már tanulmányozta Bánk történetét, ekkor készítette jegyzeteit, s minden valószínűség szerint a dráma tervezetét is. Ezután az insurrectio foglalta le érdeklődését, s csak 1812—13—14-ben fordult ismét a drámairodalom felé. És ekkor írta meg Hunyadiját. Tehát feltevésem szerint Bánk lenne az első önálló drámája, nem Hunyadi, hogyan van az mégis, hogy Hunyadi szerkezete szétfolyó, semmi drámaiság nincs benne, holott emebben van kerek compositió, van drámai élet? Lehetséges volna ez a visszaesés? Igen. Mert Kisfaludyt nem az öntudatos költői alkotó erő vezette, hanem a tárgy maga, a történet. Hunyadi élettörténete nem alkalmas a drámára, Bánk igen. Bánkot elejtette Kisfaludy, mert tárgyát botránkoztatónak gondolta s Hunyadiat dolgozta ki előbb. Majd ismét elővette s megváltoztatta, Róna szerint Katona hatása alatt. Ha ez állana akkor Kisfaludy bizonyára nem ragaszkodott volna annyira a történehez, melyen semmi lényeges változtatást nem tett. Gál Györgynek többször is ír drámáiról s ekkor 1820-ban azt is megírja, hogy darabjai tisztázásához kezd, tehát

ez is mutatja, hogy nemcsak a tervezet, hanem maga a darab volt készen. Hogy a régi Bankó helyet Bánkot ír, az sem Katona hatása, mert kétségtelen Kisfaludy Majláthnak írt leveléből, hogy darabja már 1820-ban készen volt s címe: Bánk. [A Bankó név a latin Bankus, Bankius, Bankó-ból eredhet s közönségesen el lehetett terjedve, mert Lakfalvy Ede is 1793-ban Schillerhez írt levelében Bankót említ. (Heinrich Gusztáv: Bánk bán a német költészetben) Kisfaludy a latinból könnyen rekonstruálhatta a magyar formát]. Ha tehát 1820-ban készen volt a dráma jelenlegi formája, akkor kutatnunk kell, hogy miért változtatta Ekbertet Ottóra? Kétségtelen, hogy valamely olvasmány készítette őt erre. Katona Müller-Cséry regénye alapján szerepelteti Ottót. Lehetetlen-e, hogy Kisfaludy is ismerte ezt a munkát? A történeti könyvek közül, melyeket Kisfaludy ismerhetett, csak Katona István *História critica regum Hungariae 1779—1817* című művében fordul elő Ottó. Ez a könyv pedig elég elterjedt volt, könnyen feltehetjük, hogy ismerte, mindamellett, hogy nem említi sehol. Hogy pedig Béla és Ugrin szereplése kimaradt, s a korrajz szűkebb körre szorult, megmagyarázható abból, hogy Kisfaludy Hunyadiját a kritika hogyan fogadta. Epikusnak, túlságos hosszúnak s a drámai teória ellen valónak mondták; ezeket az ellenvetéseket szem előtt tartva alakította most Kisfaludy a drámára sokkal alkalmasabb tárgyat.

Érvül azt sem fogadhatjuk el, hogy Kisfaludy a darabot nem adta ki a Magyar Játékszínben. Erre rámutat Angyal Dávid is; a Magyar Játékszín három kötetre volt tervezve, de csak kettő látott napvilágot; valószínűleg a harmadikban jelent volna meg a Bánk és Az elmés özvegy. Erre nemcsak az említett, Majláthnak szóló levél bizonyíték, mely szerint már ekkor mind a hat drámája készen volt, hanem a Gaál Györgynek írott is — 1821. jan. 27-én írja Kisfaludy: »Ich bin mit meinen 6 original ungr. Dramen bis zur Abschrift in's Reine fertig. Aber ich muss mit dem Drucke derselben noch warten: denn mit meinem jetzigen Einkünften muss ich froh seyn, mein Haus ehrlich zu erhalten und meine Wirtschaft fortzusetzen. Geld ist nirgends auf längere Zeit aufzutreiben.« A darabok tehát készen voltak, de kiadásuk pénzbeli akadályokba ütközött és e mellett félt Kisfaludy a censura szigorúságától is. Érdekesek azok a sorok, melyeket Kisfaludy erre nézve ír, ezek egyszersmind megvilágítják azt is, hogyan ítélte darabjairól a költő. Szintén Gaál Györgynek írja 1821 márcz. 19-én: »Nun verzweifle ich schon vollends, dass mein Kún László und Bánk, obschon historisch wahr, und das Allerhöchste Schlechte nicht nur nicht grell, sondern entschuldigend geschildert und wie der Ungar sagt, mit mézes madzag gestrichen, doch je das einseitige Gesetz aushalten werde, wovon man bei Beurtheilungen auf eine Nation wirkender Geisteswerke auszugehen pflegt.« Ugyanebben a levélben, később azt mondja Kisfaludy, hogy ezen említett két darabját

valószínűleg nagyon meg fogja nyirbálni a censura. E mellett a könyvkiadó is keveset ígért darabjaiért. Mindezen akadályok miatt késett tehát a Játékszín, s ezek voltak az okai annak, hogy a harmadik kötet végkép elmaradt, de hogy Kisfaludy ki akarta adni, az bizonyos. Ezek voltak az okok, amiért Bánk nem jelent meg, nem pedig az, hogy Kisfaludy Katona után ugyanazzal a tárggyal nem akart fellépni. Az az eshetőség tehát, hogy a darabnak csak a tervezete lett volna meg 1821 előtt, így lehetetlen. Hogy később átalakította volna Kisfaludy Katona hatása alatt, erre nem mutat semmi bizonyíték.

Hogy olvasta-e egyáltalán Katona darabját, erre nézve sehol sem találunk feljegyzést. A Magyar Nemzeti Játékszínhöz írt előszavában, melyet 1824-ben a censura eltiltott, de melyet 1831-ben újra átdolgozott, említi a nevetlen »Erdélyi Dráma költőnek öt Szomorú Játékát«, de Katonát nem. Leveleiben sem tesz erre célzást. Nagyon valószínű, hogy Kisfaludy később sem ismerte meg Katona darabját, mert ez a mű épenséggel nem keltett feltűnést; az akkori lapokban sehol még egy rövid czikkecskét sem találni róla, hogyan vonhatta volna magára Kisfaludy figyelmét, ki visszavonulva élt sümegi magányában; nagyon ritkán ment Pestre s az itteni írókkal is úgyszólván semmiféle összeköttetésben nem volt. Katona darabját nem olvasta senki, sem az írók, sem a közönség, sem a színészek. Kölcsey sem ismerte még megjelenése után 6 évvel, midőn Körner Zrinyijéről írt kritikájában az akkori drámairodalmi viszonyokról szól. De tegyük fel, hogy Kisfaludy figyelmét magára vonta azzal, hogy ugyanazt a tárgyat dolgozta fel, mint ő, tegyük fel, hogy ismerte, ennek nyomán 1821 után átdolgozta darabját, sőt át is vett belőle, mint Róna Béla mondja, nézzük tehát, hogy feltevéssünk igazolja-e a darab.

Róna Béla szerint sok a hasonlóság a két darab között. Igen, de ezek kimagyarázhatók a tárgy azonosságából is, nem »tisztá átvételek.« Először az egyes jelenetek csoportosítására, alakjainak hasonlatosságára mutat rá Róna. Ha egymásután elolvassuk a két darabot, a jelenetek csoportosításában sehol se látunk hasonlóságot, a darab egészen másképp indul meg. Katonánál már a búcsúestélyen vagyunk, mely itt csak a harmadik felvonásban következik. Ottó és Melinda még az első felvonásban találkoznak, Ottó és Lóra csak a III. végén, s akkor is hogyan? Katonánál Ottó érzelmeit már a prolóbusban látjuk, Kisfaludynál csak az első felvonás végén sejteti ezt a királyné. A második felvonást itt Ottó monológja, Kongó csipkedései és Bánk igazságszolgáltatása foglalja el. Katonánál a második felvonás az összeesküvők jelenete. Kisfaludynál a harmadik felvonás a királyné intelmeivel s a búcsúestély elhatározásával kezdődik, azután a már említett összeesküvő jelenet következik, utána a budai polgárok s végre Lóra és Ottó. Katonánál Melinda és Bánk jelenete, Tiborcz, majd Ottó és Biberach és ennek halála. A negyedik felvonást itt Lóra vallo-

mása, Bánk kétségbeesése s a királyné halálának elhatározása, Ottó szökése, végül pedig a királyné halála foglalják el. Katonánál itt Izidóra vallomása van, majd Melinda, utóbb Bánk és a királyné halála. Tehát a két negyedik felvonás közt az a hasonlóság, hogy mindegyik a királyné halálával végződik. A csoportosításban tehát ez az első hasonlóság. Az ötödik felvonásban Kisfaludy szorosán ragaszkodott a történehez annyiban, hogy a király nincs Budán s először nem is ítél Bánk fölött, hanem későbbre halasztja az igazságtételt. Bánk kétszer lép tehát a király elé, e két jelenetet Lóra megőrlése választja el. Katonánál a király fájdalommal kezdődik a felvonás, majd Bánk jó, hogy méltóságát letegye s tettét igazolja. Solom szándékozik megvívni Bánkkal, de Myska bán hírül hozza Biberach vallomását, hogy a királyné ártatlan volt, Bánk pedig orozva gyököl, annak mondta őt Petur is. Hozzák a meghalt Melindát, Bánk összeroskad. A király megbocsát. Itt a meg egyezés az, hogy Bánk magát igazolja és hogy Lóra is, Melinda is meghalnak, Bánk megtörik erre a hírre; de milyen daczos mégis Kisfaludynál, hibáját itt nem látja be, míg emitt vétkének súlya nyomja le. A királyt bocsánatra itt is, ott is a nádorné halála indítja és a félelem is; mert Katonánál is ezt mondja Endre: »Büntetni nem tudtam (magában) nem mertem is — — —«, de itt nem azért, mert őt Bánk zendüléssel fenyegette, hanem mert azt maga előtt látja. Nem tudjuk hát, hogy ezeket az utolsó jeleneteket miért tartja Róna Béla majdnem mindenben hasonlóknak. Egy sor emlékeztet Katonára Kisfaludynál; az, a midőn a király azt mondja: »A' kit a' nép egyszer gyűlölni indult, annak vétkesnek kell lenni, ha szent is.« Bánk bánban is azt mondja a király: »Ő hibás; hiszen — Másképp nem ölte volna meg magyar.« — Összehasonlítva a két darabot, az elrendezés tehát vajmi kevés hasonlóságot mutat, az a körülmény pedig, melyre legutóbb utaltam, nem fontos, lehet egészen véletlen találkozás is, és arra épen séggel nem elég, hogy átvételnek mondjuk. S vajjon, ha csakugyan ismerte Kisfaludy Bánk bánt, csak ennyit vett volna át belőle? Vajjon nem vette volna észre, hogy az, a mit ő botránkoztatónak tartott a maga darabjában, itt milyen finoman el van kerülve? Vajjon nem tett volna kísérletet, hogy kihagyja azt, a minek az ő ízlése is ellene szólt? Vajjon nem próbálta volna követni Katona erőteljesen rövid nyelvét, s megelégedett volna ama jelentéktelen gondolat átvételével? Nem, nincs itt kapcsolat, csak az események hasonlóak.

A mi az alakok hasonlóságát illeti, a különbségre már a jellemek tárgyalásánál rámutattam, s rámutat erre Róna Béla maga is. Hogy a királyné uralomra vágyó, hogy Ottó romlott, Lóra ártatlan! hisz ezek mind megvannak a történeti forrásokban. A király engesztelékeny szerepe is benne van a történetben, nem kellett ezt átvennie Katonától. Lóra megőrlése pedig benne van már a tervrajzban is. Hogy miért öli meg épen Bánk a királynét? Mert

Lóra vallomása erre utalja Bánkot, s különben is az összeesküvők közt nincs senki, ki ezt elkövethetné, no és mert a történet így mondja el az esetet. Hogy Bor Endre is orozva öletik meg, mint Biberach? Ez azért van, mert Kisfaludy úgy akarta, a tervrajzban is azt mondja, hogy a »fegyveresek Bort megölik.« Arra pedig utalnom sem kell, hogy a két Bánk jelleme és szerepe merőben ellenkezik. A két darabnak egész felfogása, beosztása, a szereplők jelleme, a nyelv, az előadás mind-mind annyira eltérők, hogy nem képzeltük el, hogy köztük kapcsolat lehessen.

A külső okok, melyeket már érintettem, okozták, hogy a darab Kisfaludy életében nem jelent meg. Kisfaludy 1821 után egészen más dolgokkal: Hattyúdalával, az Insurrectio történetével, az Akadémiával, s a balatonfüredi színház ügyével foglalkozott, valószínű, hogy többé elő sem vette Bánkját. Midőn 1835-ben Katona darabját a Nemzeti színházban előadták, akkor sem vett erről tudomást, hiszen a mű értékét még akkor sem ismerték fel. Maga Bárány Boldizsár is, ki pedig csak ismerte a Bánk bánt, elfordul 1836-ban s többre tartja Grillparzer: Ein treuer Diener seines Herrn-jét; tudjuk, hogyan ítelt a darabról Vörösmarty, Toldy. Csak 1845-ben nyert a Bánk bán teljesebb elismerést; ha ezt elgondoljuk, hogyan kívánhatnánk mi akkor Kisfaludytól, hogy 1820 előtt szervesen fejleszse ki Bánk tragikumát, ezt erőteljes, de ízlést nem sértő módon színpadra vigye, mikor Kisfaludy nem volt drámai tehetség s annyira korának gyermeke volt! Kisfaludy nem gondolt ezen darabjának előadatására, mert itt nincs meg a díszletek bő leírása, mint Hunyadiban és Kún Lászlóban. Érdekes ez a darab, mert ugyanazt a történetet dolgozza fel, mely legnagyobb tragédiánk tárgya, érdekes, mint Kisfaludy Sándornak egyik legsikerültebb drámája.

BITZÓ SAROLTA.